

УДК 378.147.047(045)

ЗАГРА С. Е.

Маріупольського державного університету

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ВНЗ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ФАКТОР СУБ'ЄКТНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті обґрунтовано методологічні підстави та представлена характеристика суб'єктно-професійного становлення майбутніх психологів. Даний процес розглядається як системні конструктивні зміни в структурі суб'єктності студентів-психологів, що відбуваються під впливом суб'єктивних і об'єктивних чинників, що забезпечують результативну професійну підготовку випускників.

Ключові слова: освітній простір ВНЗ, суб'єкт, суб'єктність, суб'єктно-професійне становлення, стадії суб'єктно-професійного становлення, професійна підготовка психологів.

Психологічне вивчення людини як суб'єкта, що розроблялося впродовж ХХ ст. в працях С.Л. Рубінштейна, Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, А.В. Запорожця, А.Н. Леонтьєва, А.Р. Лурії та значно активізувалося з 80-х рр. дослідженнями К.А. Абульханової-Славської, Л.І. Анциферова, А.В. Брушлинського, В.В. Знакова, А.К. Осницького, В.В. Селіванова та ін., стало важливим напрямом вітчизняної психології. Воно звернене до розгляду буття людини в ході її індивідуальної історії, на різних етапах розвитку і життєвого шляху, в процесі реалізації різних видів діяльності, у тому числі на етапі навчання у вищому навчальному закладі в процесі підготовки до активного включення в професійну діяльність.

Ґрунтуючись на методологічних ідеях розвитку особистості як суб'єкта діяльності і життєдіяльності (К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, А.В. Брушлинський, С.Л. Рубінштейн, О.А. Конопкін, А.К. Осницький, В.В. Селіванов та ін.), дослідженнях професійного розвитку особистості (А.А. Деркач, Є.А. Климов, А.А. Марголіс, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Н.С. Пряжников, Є.Ю. Пряжникова, Є.С. Романова, Л.В. Темнова, А.Р. Фонарьов, В.Д. Шадриков та ін.), ми розглядаємо суб'єктно-професійне становлення майбутнього психолога у ВНЗ як процес конструктивних змін у структурі суб'єктності (під якою розуміємо системоутворюючу характеристику активності особистості, що формує її цілісність, інтегрує внутрішній світ, діяльність, особистісне в психіці, що є джерелом проявів власної активності суб'єкта) студента. Ці зміни відбуваються під впливом освітнього простору ВНЗ і проявляються у формуванні суб'єктної професійної позиції як інтегративної характеристики, що включає присвоєні гуманістичні професійні цінності, сформовану професійну ідентичність, професійну компетентність, професійно важливі

якості, виражену мотивацію успішного входження в самостійну професійну діяльність.

У дослідженнях професіоналізації (Є.А. Климов, Е.Ф. Зеєр, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Е.Ю. Пряжникова, Н.С. Пряжников, В.А. Сластьонін та ін.) відзначається, що студент-психолог стає суб'єктом майбутньої професійної діяльності в ході тривалого, багатоетапного процесу, що включає довузівський, власне вузівський та післявузівський етапи, на кожному з яких вирішуються специфічні завдання, а «активність проявляється у визначенні завдань діяльності, тобто способі поєднання тих умов і вимог, тих труднощів і зусиль, які будуть потрібні для їх вирішення» [9, с. 46]. Суб'єктно-професійне становлення майбутніх психологів у ВНЗ ми розглядаємо як процес конструктивних змін у структурі суб'єктності студента і зміну прояву його професійної суб'єктності.

Початковий етап професіоналізації – етап становлення суб'єкта професійно-психологічної діяльності є ключовим, бо саме в цей період закладаються і формуються професійна компетентність майбутнього психолога, його професійна позиція, професійна самосвідомість, професійна Я-концепція. Процес діалектичного перетворення суб'єкта навчально-професійної діяльності на суб'єкта професійно-психологічної діяльності відбувається в умовах освітнього простору ВНЗ. Вузівський етап суб'єктно-професійного становлення майбутніх психологів, у свою чергу, є стадіальним процесом, який розгортається під впливом факторів освітнього простору і власної активності студента. У розробленій нами концепції суб'єктно-професійного становлення майбутніх психологів виділяються такі стадії:

- адаптивної навчально-професійної суб'єктності – перший рік навчання студентів;
- функціонуючої навчально-професійної суб'єктності, – приблизно з другої половини

першого навчального року по третій рік навчання включно;

- спеціалізуючої навчально-професійної суб'єктності – четвертий – середина п'ятого року навчання;
- позиційної професійної суб'єктності – стадія наступності, пов'язана з подальшим поствузівським розвитком суб'єкта професійної діяльності.

Освітній простір ВНЗ задає і визначає умови реалізації внутрішніх можливостей майбутніх психологів і їх становлення як суб'єктів майбутньої професійної діяльності. Під освітнім простором ми розуміємо простір культури, стосунків, взаємодії його суб'єктів (студентів, викладачів, аспірантів та ін.), що інтегрують в собі комплекс чинників, включаючись в які студенти можуть вибрати міру і способи їх реалізації з урахуванням власних можливостей, інтересів, підготовленості для вибудовування індивідуальної траєкторії суб'єктно-професійного становлення, а також сформованих і відтворюваних у навчально-професійному співтоваристві цінностей, норм і традицій. Численні фактори освітнього простору ВНЗ (об'єктивні і суб'єктивні, керовані і стихійні) впливають на когнітивні, фізичні, емоційні, моральні, мотиваційно-ціннісні параметри станів його суб'єктів.

Освітній простір має рівневу будову, в якій інтегровані рівень окремої особистості; студентської групи; навчального курсу, факультету; ВНЗ в цілому; а також рівні, що виходять за межі ВНЗ, – регіональний, державний, що впливають на освітній процес [4].

Розглянемо досвід організації освітнього простору на філологічному факультеті Маріупольського державного університету. Основними ідеями, на основі яких освітній процес орієнтований на досягнення мети сприяння становленню студентів суб'єктами майбутньої професійної діяльності, стали теоретичні положення про суб'єкт і суб'єктність [1, 2]; психолого-педагогічний супровід студентів в освітньому просторі [7]; соціалізацію і професіоналізацію [5, 8], значущість професійної діяльності психолога в умовах нестабільності суспільства на сучасному етапі та цінності лідерства, що трансформує дійсність [4]; положення про суб'єкт-суб'єктний спосіб взаємин в освітньому середовищі [3]; інтеріоризацію професійних цінностей і еталонів професійно важливих якостей психолога в процесі навчання.

Досліджуючи можливості цілеспрямованого впливу освітнього простору ВНЗ на процес суб'єктно-професійного становлення майбутніх

психологів, ми, перш за все, зробили акцент на його функції забезпечення і сприяння:

- адаптації до мінливих вимог навчальної діяльності;
- соціалізації як масштабного двостороннього процесу;
- професіоналізації та отримання вищої професійно-психологічної освіти;
- структурування життєдіяльності (включаючи цілепокладання, самоорганізацію, формування життєвих завдань і планів) і самоактуалізацію.

В освітньому просторі факультету забезпечується психолого-педагогічний супровід суб'єктно-професійного становлення майбутніх фахівців, під яким нами розуміється створення для студентів можливостей для включення в суб'єктно-суб'єктні відношення і розвиваючі форми діяльності, що сприяють розгортанню професійно-психологічного потенціалу особистості, формуванню професійної свідомості, соціального та професійного інтелекту, емоційно-вольової сфери, позитивного ставлення до світу і до себе, професійно важливих якостей: рефлексивності, відповідальності, самостійності, автономності, впевненості в собі, аутокомпетентності і т. п.

Так, для студентів-першокурсників, які перебувають на стадії адаптації до навчально-професійної суб'єктності, створені умови для їх залучення до навчально-професійної діяльності, подолання протиріч і труднощів у її здійсненні; подальшого розвитку когнітивних здібностей, самоорганізації та саморегуляції. Успішне проходження даної стадії проявляється у першокурсників в адаптації до навчальної групи і нової соціальної спільності – студентства, входження в організаційну і професійну культуру навчально-професійної спільноти студентів та викладачів факультету, прийнятті його норм і цінностей, включаючи цінності успішного освоєння майбутньої професії та особистісно-професійного розвитку.

Зазначеним змінам у структурі суб'єктності майбутніх психологів сприяє реалізована на факультеті програма психолого-педагогічного супроводу. Вона надає першокурсникам можливість участі в таких формах аудиторної та позааудиторної роботи, як «Тренінг успішного студентства» і «Адаптаційно-професійний тренінг», тренінги навчальних умінь, ігри, спрямовані на моделювання професійної діяльності психолога, вивчення курсу «Вступ до спеціальності» і т. п. Якісні і кількісні зміни в структурі суб'єктності студентів-психологів, що відбуваються на даній

стадії (подолання тривожності і страху – станів, що характеризують їх входження в нову соціальну спільність; відчуття задоволеності взаєминами, що складаються в студентській групі, професійним вибором; усвідомлення студентами особистих цілей на здобуття освіти, перспектив професійно-особистісного розвитку, що обумовлюють зростання мотивації навчально-професійної та інших видів діяльності; постановка завдань розвитку з урахуванням самооцінки, наявного потенціалу і можливостей подальшої професійної освіти) готують їх до переходу на наступну стадію суб'єктно-професійного становлення.

Психолого-педагогічний супровід на стадії функціональної навчально-професійної суб'єктності (друга половина першого курсу і приблизно до кінця третього курсу навчання) має на меті сприяння подальшому просуванню студентів по освітній траєкторії спеціальності. В освітньому просторі факультету створені умови для освоєння майбутніми психологами теоретичних основ професійної діяльності, залучення їх до практичної професійної діяльності в періоди навчально-ознайомчої практики, а також активного включення в науково-дослідну, проектну, творчу діяльність (участь у виїзних психологічних школах, семінарах-практикумах, конференціях, соціально-орієнтованих проектах і т. п.), що в цілому сприяє подальшому когнітивному розвитку студентів, формуванню їх професійної Я-концепції, спеціальних компетенцій, а також вдосконаленню загальних компетенцій (цілепокладання, самоорганізація, відповідальність, саморегуляція).

На стадії спеціалізованої навчально-професійної суб'єктності (старші курси навчання) згідно з програмою навчання студентам надані можливості для набуття досвіду вирішення професійних завдань і подальшого розвитку професійно важливих якостей. Спрямованість викладання навчальних дисциплін на підготовку до спеціалізованої професійної діяльності, освоєння її теоретичних основ, форм, алгоритмів, технологій і її моделювання в рамках навчального процесу та виробничої практики, творчий підхід до вирішення професійних завдань забезпечують подальше формування позиції суб'єкта майбутньої професійної діяльності, професійного і соціального досвіду студента.

Остання, заключна стадія вузівського етапу суб'єктно-професійного становлення в освітньому просторі ВНЗ – стадія позиційної професійної суб'єктності, – як правило, досягається студентами до завершального етапі навчання у ВНЗ і по-

в'язана з проходженням виробничої, переддипломної практики, підсумкової державної атестації і отриманням диплома про вищу освіту. Критеріями змін професійної суб'єктності на даній стадії є готовність випускника до включення в професійну діяльність, сформованість професійних компетенцій, прийняття своєї професії, усвідомлення її значимості та наявності досвіду, задоволеність досягнутими результатами, мотивація включення в професійну діяльність і розуміння пов'язаної з нею життєвої перспективи.

Освітній простір суб'єктно-професійного становлення майбутніх психологів інтегрує комплекс факторів і умов, що взаємодіють між собою і впливають на вибір можливостей і форми прояву активності суб'єкта, його соціалізацію та професіоналізацію. Особливістю освітнього простору ВНЗ, що здійснює професійну підготовку психологів, є його гуманістична орієнтація – вираженість гуманістичних цінностей, що визначають взаємовідносини суб'єктів, орієнтованість на особистість студента і його розвиток, забезпечення можливості вибору форм і способів діяльності, самореалізації і т. п. Гуманістично орієнтований освітній простір суб'єктно-професійного становлення психологів характеризується ознаками, властивими університетському середовищу:

- академічності;
- фундаментальності;
- відкритості (зв'язком з широким соціальним середовищем);
- самостійності студентів у визначенні індивідуальних траєкторій професійного становлення;
- співтворчості студентів і викладачів у навчальній, науковій, практичній діяльності;
- інтеграцією форм діяльності суб'єктів та ін.

У нашій концепції виділені структурні компоненти освітнього простору ВНЗ (суб'єктний, ціннісно-смісловий; змістовно-інформаційний; організаційно-культурний; матеріальний; діяльнісний), тісно взаємопов'язані між собою. Моніторинг, здійснюваний у процесі психолого-педагогічного супроводу суб'єктно-професійного становлення майбутніх психологів в освітньому просторі ВНЗ з першого року і до завершення навчання, дозволяє оцінити результативність впливу компонентів освітнього простору на досягнення результату. Оцінка результативності суб'єктно-професійного становлення майбутніх психологів в освітньому просторі ВНЗ проводиться з використанням комплексу кількісних і якісних методів. Обробка отриманих даних здій-

снюється за допомогою спеціального статистичного програмного пакету для психологів (SPSS), що дозволяє інтегрувати оцінки з урахуванням індикаторів суб'єктно-професійної позиції випускників (задоволеність отриманою освітою; ідентифікація з професією; вираженість гуманістичних цінностей в структурі ціннісно-сміслової сфери; мотивація роботи за спеціальністю; сформованість професійно важливих якостей (аналізуються як самооцінки, так і експертні оцінки); професійна компетентність (експертні оцінки); наявність життєвих планів і бачення подальшого розвитку себе; досвід трудової діяльності та працевлаштування випускника до моменту завершення навчання).

Аналіз результатів суб'єктно-професійного становлення майбутніх психологів на кожному з етапів на філологічному факультеті МДУ дозволяє констатувати наступне:

- вибудована система психолого-педагогічного супроводу в освітньому просторі ВНЗ за допомогою інтеграції аудиторних і позааудиторних форм діяльності студентів (навчально-професійної, наукової, соціально-корисної, проектної видів діяльності) створює можливість для самопізнання, саморозвитку, самовизначення, самореалізації та підвищення професійної суб'єктності в процесі послідовного проходження стадій суб'єктно-професійного становлення;
- затвердження моральних цінностей як пріоритетних в освітньому просторі факультету, реалізація у професійній підготовці майбутніх психологів загальних гуманістичних, а також специфічних професійних цінностей: інструментальних, професійно-статусних – забезпечує прийняття та формування у студентів особистісно і суспільно значущих цілей, розвиток мотиваційно-ціннісної сфери як базових характеристик суб'єктності [6]. Таким чином, незважаючи на впровадження в сучасне суспільство і молодіжну культуру індивідуалістичних цінностей, в структурі мотиваційно-ціннісної сфери майбутніх психологів прагматичні мотиви

(власне благополуччя, розвиток себе, задоволення від роботи) доповнюються і врівноважуються гуманістичними (інтерес до іншого, його внутрішнього світу, готовність допомагати і підтримувати інших);

- реалізація відповідного змісту, моделі, освітніх технологій, засобів навчально-методичного та управлінського забезпечення в цілому сприяють досягненню успішності суб'єктно-професійного становлення більшості студентів – майбутніх психологів. Зазначений результат проявляється конструктивними змінами в структурі особистості і у рівні суб'єктності студентів: у формуванні їх суб'єктного досвіду, професійної самосвідомості, професійних цінностей, базових професійних компетенцій, професійно важливих якостей, вираженої мотивації успішного освоєння навчально-професійної діяльності і активним включенням у самостійну професійну діяльність вже до завершення навчання у ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 299 с.
2. Брушлинский А.В. Проблема субъектности в психологической науке / А.В. Брушлинский // Психологический журнал. — 1991. — №6. — С. 311.
3. Велитченко Л.К. Структура субъектности / Л.К. Велитченко // Наука і освіта. — 2004. — №6 — 7. — С. 38—39.
4. Велитченко Л.К. Суб'єкт і його атрибутивні категорії / Л.К. Велитченко // Наука і освіта. — 2008. — №4—5. — С. 69—73.
5. Конопкин О.А. Психическая саморегуляция активности человека (структурно-функциональный аспект) / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. — 1995. — №1. — С. 5—12.
6. Петровский В.А. Феномен субъектности в психологии личности / В.А. Петровский. — М.: Педагогика, 1993. — 273 с.
7. Петровский В.А. Личность: феномен субъектности / В.А. Петровский. — Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1993. — 345 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — М.: Наука, 1989. — 367 с.
9. Слостенин В.А. Субъектная педагогика: контуры новой научной теории / В.А. Слостенин. — М.: Наука, 1999. — С. 45—68.

В статье обоснованы методологические основания, представлена характеристика субъектно-профессионального становления будущих психологов. Данный процесс рассматривается как системные конструктивные изменения в структуре субъектности студентов-психологов, происходящих под воздействием субъективных и объективных факторов, обеспечивающих результативную профессиональную подготовку выпускников.

Ключевые слова: образовательное пространство вуза, субъект, субъектность, субъектно-профессиональное становление, стадии субъектно-профессионального становления, профессиональная подготовка психологов.

The paper provides a methodological basis and characteristics of formation of psychologists, the latter is considered as a process of constructive changing of their personality due to subjective and objective factors, which offers effective training to its graduates.

Key words: educational facilities of university, the subject, personality, personality and professional formation, the stages of personality and professional formation, professional training of psychologists.